

Küzdelem a tiszta szóért (Kerekasztal-beszélgetés)

A szerkesztőség kerekasztal-beszélgetést szervezett Kiss Gy. Csaba problémafelvető cikéről, hogy különböző perspektívákból vizsgáltsa meg a nacionalizmus, az idegengyűlölet és az etnocentrizmus kérdéseit, s hozzászóljon ezek egyházi vonatkozásaihoz. A beszélgetés résztvevői Ladányi János (szociológus), Nagy Endre (szociológus), Niedermüller Péter (kulturális antropológus), Szeifert Ferenc (római katolikus plébános), Törzsök Erika (szociológus) és Zalatnay István (református lelkész) voltak. Az alábbiakban a beszélgetés szerkesztett és résztvevői által jóváhagyott kivonatát közöljük.

Nagy Endre: Nagyon jelentősnek tartom, hogy az egyházak hogyan nyilatkoznak meg ezekről a jelenségekről.

Abból kellene kiindulni, hogy a probléma mind Kelet- és Nyugat-Európában, mind pedig világszerte észlelhető, és szemmel láthatóan olyasvalami éled újjá, ami régen is megvolt. A kérdés ez: mi az oka annak, hogy ismét ilyen erőteljesen felütötte a fejét. Sőt, mi az oka annak, hogy a nyugat-európai területeken (leegyszerűsítve: a Rajnától nyugatra, beleértve Nyugat-Németországot és a többi nyugat-európai részeket) az idegenekkel szembeni averzióknak, gyűlöletnek, ellenszenvnek az alkotmányos keretek közé illeszkedő pártja és pártjai vannak (legismertebb a francia Le Pen szélsőjobboldali pártja). A volt szocialista országok területén viszont — beleértve a volt Kelet-Németországot is — gyűjtogatják az idegenek házait, szervezett bandák garázdálkodnak, és ráadásul mindez a békés polgárok egy részének egyetértésével történik.

Ladányi János: Szerintem nem ebből kellene kiindulni; nem abból, hogy Franciaországban van alkotmányos pártja az idegengyűlöletnek, Kelet-Németországban és továbbmenve Kelet-Európa felé nincs. Például Kelet-Németországban azért nincs, mert nagyon rövid idő telt csak el; kell még néhány év, és lesz Kelet-Németországban is, ugyanúgy, ahogy Nyugat-Németországban van.

Én inkább azt a kérdést tenném föl, mi az oka annak, hogy bár mind Franciaországban, mind Németországban és Ausztriában a színesbőrűek aránya sokszorosa a kelet-európainak, ott ez a probléma mégis a parlamentarizmus keretein belül jelentkezik (természetesen Franciaországban, Ausztriában és Amerikában is vannak olyan csoportok, amelyeket a kormányzó pártoktól nagyon határozott és egyértelmű vonal választ el); ellentétben Magyarországgal, ahol mindössze néhány száz színesbőrű diák van, ez mégis ekkora konfliktust okoz; akkora problémát, amivel szemben a rendőrség is tehetetlen, meg a kormány is? Hogyan lehet az, hogy Magyarországon különböző becslések szerint 450–500 ezer cigány lakik? Hogyha ezek mind feljőnének Budapestre, akkor még mindig kisebb arányban volnának a városban, mint Chicagóban vagy Los Angelesben a feketék. Mindazonáltal a probléma kezelhető. Németországban valós társadalmi probléma a vendégmunkásoké, Magyarországon viszont nem az. Csak akkor válik azzá, ha van egy olyan politikai csoport, amely ezt állandóan felhasználja hangulatkeltésre. Márpedig úgy

vélem, hogy van ilyen csoport Magyarországon. Szerintem ez az egyik olyan probléma, amelyből ki lehet indulni, és azon volna érdemes gondolkodni, hogy mit tehetnek az egyházak ezzel kapcsolatban.

Nagy Endre: Jelentős különbségnek érzem, hogy Nyugaton alkotmányos párt működik, itt pedig ütök-verik az embereket. Miért gyújtogatnak, robbantgatnak, verekednek és miért nem csinálnak alkotmányos pártot? Hol találjuk az okokat ezekre a jelenségekre? Ettől függ az is, hogyan kell viszonyulni a keresztény egyházaknak hozzá.

Ladányi János: Továbbra sem tartom igazán súlyos problémának Magyarországon az egész menekültkérdést, még a cigánykérdést sem, a zsidókérdésről már nem is beszélve. Ezek nem valós problémák, mindössze azért válnak politikai kérdéssé, mert bizonyos politikai erők állandóan a szükségét érzik annak, hogy ebből nagyon fontos politikai ügyet kreáljanak. Azt gondolom, hogy ezen volna érdemes gondolkodni, illetőleg azon, hogy mit tehetnek az egyházak azért, hogy ez a kérdés a helyére kerüljön.

Nagy Endre: A kérdés számomra nem az, hogy politikai erők miért játszanak rá bizonyos indulatokra, hanem az, hogy miért lehet egyáltalán ezekre az indulatokra rájátszani.

Szeifert Ferenc: Mi Kelet-Európában agresszívvabbak vagyunk, ezt minden nyugati megállapítja. Vidéken jól látszik, hogy milyen szűk az a réteg, amelyik gondolkodik és politizál, és milyen könnyen ki lehet használni Kelet-Európában az indulatokat. Az elmúlt rendszernek alighanem a lényegéhez tartozott az ellenségképek gyártása: voltak a kapitalisták, a kulákok, és napestig sorolhatnánk. Észre kellene vennünk, hogy a múlt rendszer csapdájában élünk, ha továbbra is azt gondoljuk, hogy ha másként vélekedik valaki, akkor egyúttal már ellenség is. Sok mai politikus is személyes sértésnek tekinti, ha valakinek más a véleménye. Minthogy itt Keleten erősebben az indulat vezeti az embereket, könnyebben manipulálhatók. Az egyházaknak annak megvilágításában volna szerepe, hogy nem indokoltak az acsarkodások.

Törzsök Erika: Szakadjunk el attól, hogy mi van Nyugaton. Noha felénk durvábbak a viszonyok, de Magyarországon mégiscsak kialakult többé-kevésbé a többpárt-rendszer, és elsősorban 1956-nak köszönhetően az országban egy lassú polgárosodási folyamat — ha fékezve, késleltetve is — mégiscsak végbement. Ugyanakkor számolnunk kell az újkori népvándorlás feszültségeivel is. Nemcsak a munkaerőpiacon, hanem a menekültkérdés formájában is, hiszen a gazdasági menekültek immár nemcsak a szomszédos országokból, hanem Ázsiából, Afrikából, más kontinensekről is érkeznek. Tudjuk, hogy a szegénységnek különböző szintjei vannak: amiből éhen hal egy osztrák munkás, még megél egy magyar, amit elfogadhatatlannak tart egy magyar munkás, az egy román munkás számára elérendő vágyálom, s az ukrainai szegénységhez viszonyítva Romániában az emberek kiegyensúlyozott jólétben élnek. Ezek a jelenségek ugyanazon a skálán helyezhetők el, mint a nemzettudat.

Azt is tudjuk, hogy milyen ennek a térségnek a politikai kultúrája. Nem tanultuk meg meg a különböző kultúrák békés egymás mellett élésének kialakítását. Nem alakítottuk ki ennek a technológiáit. Épp amiatt tehát, hogy itt durvábbak a körülmények, és nem is volt lehetőség válogatni a különböző értékek között az elmúlt negyven évben, kaotikusak és zavarosak a viszonyok a társadalomban. Ilyen viszonyok között „szakadt ránk” szinte egyetlen rendező elvként a nacionalizmus. Nemcsak Magyarországon, hanem a szomszédos országokban is. Ráadásul gerjesztik is egymást ezek a nacionalizmusok, amelyek bekerülnek az ún. többpárti parlamenti demokráciákba, és kimondva, kimondatlanul politikai programként szerepelnek. Ukrajnában vagy a volt Szovjetunió országaiban 3–4 dolláros átlagkereset jut az embereknek, ami az éhenhaláshoz sok, de az élethez kevés, s ennek következtében beindul egy hatalmas, kezelhetetlen népmozgás. Ugyanakkor szembe kell néznünk a kihívással, ami a posztindusztrialista társadalmakat a 70-es évek elején érte, az információs forradalomtól kezdve az életmód-változásokon át egy általános kulturális válságig, hiszen minden, a posztmodern társadalmakra jellemző kihívás most itt egyszerre jelentkezik, és teszi kezelhetetlenné a társadalmi jelenségeket.

Niedermüller Péter: Ladányi János azzal kapcsolatban sorolt fel tényeket, hogy azok, akiket másoknak, idegeneknek lehet tekinteni, tényleges társadalmi problémákat jelentenek-e, valódi társadalmi súllyal bírnak-e? Véleményem szerint azonban nem önmagukban a tények, hanem inkább ezeknek a tényeknek az utóélete az érdekes, vagyis az a folyamat, ahogyan az idegenek megjelennek a politika szimbolikus erőterében. Ebben az országban, amikor idegengyűlöletről van szó, senki sem gondol a zsidóság tényleges számarányára, történetileg követhető rétegzettségére, mint ahogy az a kérdés sem vetődik fel, hogy az itt lévő néhány száz vagy ezer afrikai diák valóban veszélyeztet-e valamit. Sokkal inkább azt kellene megvizsgálni, hogy mi a szimbolikus tartalma ezeknek a folyamatoknak.

Egyébként szerintem azért nincsenek nyugat-európai értelemben vett szélsőjobboldali pártok Kelet-Európában, mert a posztzocialista országokban nincs különösebb szükség olyan pártokra, amelyek politikai kategóriákban artikulálnák az idegengyűlöletet; sokkal inkább olyan szimbolikus alakzatokra van itt szükség, amelyekkel aztán csatázni lehet. Ilyen ideológiai konstrukciókra nemcsak a bűnbakkeresés okán, hanem azért is szükség van, mert olyan világban élünk, ahol a világot összetartó pillérek kidőltek, vagy nagyon erősen károsodtak.

Az emberek óriási tömegei keresik azt az adatoktól és tényleges társadalmi helyzetektől független, szimbolikus tartalmakkal telített ideológiát, amelynek nyomán a világ megint elrendezhető lesz. Úgy gondolom, hogy a nacionalizmus vagy az idegengyűlölet éppen ezzel kapcsolatos funkciót tölt be. Rendkívül egyszerű egy olyan világban gondolkodni, ahol azt kell eldönteni, hogy ki a szlovák és ki a nem szlovák, hogy ki a magyar és ki a nem magyar. Ahol nem kell azzal foglalkozni, hogy van-e szociológiai vagy antropológiai tartalma egy efféle kategorizációnak; hanem csak arról kell „gondoskodni”, hogy az előttünk levő teljesen áttekinthetetlen terepet kezelhető skatulyákba szorítsuk be. Az idegengyűlöletnek véleményem szerint ez az elsődleges funkciója.

Végül arra is utalnék, hogy különböztessük meg a jelenségeket és a mögöttük rejlő jelentéseket, vagyis a jelenségek társadalmi vagy kulturális szemantikáját és mondjuk meg, mi az, amiről beszélünk. Ennek az összevisszaságnak, ami megfigyelhető például a tömegkommunikációban, de a politikai retorika terén is, egyik elsődleges oka az, hogy mindenki más nyelven beszél, anélkül, hogy megmondaná, hogy most éppen melyiken. És az is lehet, hogy ennek a sokféle nyelvnek az összevissza való használata nem is véletlen.

Ladányi János: Ezzel nagyon egyetértek. Az a világ, amelyben élünk, olyan, hogy fontos pillérek kidőltek benne: persze ez ugyanúgy igaz Franciaországra, Angliára, Németországra és általában Kelet-Európára is. Ebben az elbizonytalanodott világban a szélsőjobb előretörése mindenhol érezhető, de nálunk, Kelet-Európában különleges fontosságra tesz szert, mert itt éppen egy új integrációs modellre való áttérés zajlik. Itt a társadalom előtt álló legfontosabb céloknak a kitűzéséről van most szó. Ha ebben a nagy politikai erők nem tudnak együttműködni, hanem éppen a nagy nemzeti kérdésekben szétválnak egymástól, akkor szinte szükségszerű, hogy az a helyzet alakul ki, aminek tanúi vagyunk. Egyetértek Kiss Gy. Csabával, aki szerint nagy baj, ha az egyházak egyik vagy másik politikai párthoz kötődnek. Ha a kisebbségi kérdés, ha az egész nemzetiségi kérdés, ha a határon túli magyarok ügye pártpolitikai üggyé válik, az tragikus helyzetbe sodor bennünket. Szerencsésebb országokban, Németország nyugati felében, Franciaországban nem abban különböznek egymástól a kereszténydemokraták, a szociáldemokraták, a liberálisok, hogy mást gondolnak a menekültekről, hanem abban, hogy a problémák technikai kezelését illetően gondolkodznak másként, miközben a probléma megítélésében egyetértenek egymással. Vagyis nekünk arra kellene vigyáznunk, hogy a kisebbségi kérdés ne kapcsolódjon pártokhoz, mert ha az egyik védi a kisebbségeket, akkor a másik párt választója azt gondolja vagy gondolhatja, hogy neki erősen támadni kell őket. Valamifajta minimumban való egyetértésre szükség van, és ebben az országban ez sajnos nem alakult ki.

Zalatnay István: Akár Los Angelesről, akár Nyugat-Európáról, akár Magyarországon bizonyos területeiről beszélünk, a különböző módon szocializált emberek együttélése mindenütt valós kérdéseket vet fel, függetlenül minden ideológiai tényezőtől. A problémát abban látom, hogy az ily módon felvetődő kérdéseket a politika inkább elvadítja, mint csitítja. Ebből a szempontból van különbség Nyugat-Európa és Kelet-Európa között. Nyugat-Európában úgy jelenik meg egy efféle kérdés a közéletben, hogy az általában a racionalizálás irányába, a pacifikálás irányába hat. Nálunk általában nem ez a helyzet: nem a valóság megértése, netán megmagyarázása látszik fontosnak, hanem az, hogy miként lehet egy efféle jelenséget a legkülönbözőbb módon kihasználni.

Ennek oka az, hogy ebben a régióban a kisebbséggel, a nemzettel, a „mi”-vel, a „ti”-vel kapcsolatos problémák mély sebeket tépnek fel. Ez Nyugaton nem így van, mert régtől fogva léteznek a konszolidált módon működő nemzetek, az állampolgárok összessége, egy olyasfajta biztonság, háttér, amely felől választ lehet adni ezekre a ténylegesen felvetődő konfliktusokra. Közép- és Kelet-Európában hiányzik ez a biztonság, ezért a megnyugtató válaszok elmosódnak. Azért kerülnek át más dimenzióba ezek a kérdések nálunk, mert egészen más jellegű problémakörökkel érintkeznek. Ezért olyan

nehéz bármit is mondani ebben a kérdésben, mert minden egyes szó egyszerre több különböző kontextusban értelmezhető. Nem lehet olyan szót találni, amelynek egyaránt azonos jelentése volna e különböző kontextusokban.

Niedermüller Péter: Szerintem ebben a beszélgetésben három, egymással szoros kapcsolatban lévő, de mégiscsak különálló koncepció mosódik össze. Ezért érdemes volna meghatározni, hogy mi a nacionalizmus, az idegengyűlölet és az etnocentrizmus. A nacionalizmus elsősorban politikai program — ma Kelet-Európában különösképpen az. Az idegengyűlölet egy politikai ideológiának az egyik eleme, ami bizonyos mértékig jellemez politikai csoportokat és áramlatokat nemcsak Magyarországon, hanem Kelet-Európában is. Az etnocentrizmus pedig a világ szemléletének egyfajta módja. Ha a nacionalizmust politikai programnak tekintjük, akkor tudomásul kell vennünk, hogy Kelet- és Közép-Európában történeti hagyománya van annak, hogy a keresztény egyházak részt vettek nacionalistának nevezhető politikai programok kidolgozásában és megvalósításában. Ezzel párhuzamosan nem hiszem, hogy lennének olyan keresztény egyházak, amelyek tudatosan szerepet vállalnának az idegengyűlöletnek akár csak az eltűrésében is. Én ellene volnék annak, hogy ezt a két fogalmat összemossuk.

Szeifert Ferenc: A protestánsok kezdetben nem voltak nacionalisták, még Bethlen Gábor és a többi erdélyi fejedelem sem, de később, főként a kálvinista egyház nacionalista gondolkodásúvá vált. Félelmetes az is, ahogy lassan a katolikus egyház is eljutott a nacionalizmushoz. Pedig a nacionalizmus tulajdonképpen valláspótlék, ami leginkább magával a vallással áll szemben.

Zalatnay István: Nyugat-Európában alapvetően állam-nemzetek jöttek létre a 19. század folyamán. Közép- és Kelet-Európában azonban ez nem történt meg, vagyis ebben a régióban a második világháború előtt is különböző frusztrált, teljesen bizonytalan államhatárokkal rendelkező nemzetek éltek. Ezek a problémák most a legkülönözőbb vonatkozásban ismételtelen felszínre kerültek, és ezt azért fontos leszögeznünk, mert valahogyan értelmezni kell azt, hogy mennyiben hasonlóak, és mennyiben eltérőek a Nyugat-Európában, az Amerikában, illetőleg a Közép- és Kelet-Európában jelentkező problémák. Nagyon egyszerű dolgokról van szó: a társadalmi szervező erők közül a mai napig a világon a legfontosabb az állam, ami még nagyon liberális berendezkedések esetében is az illető társadalom által megtermelt javak nagyon nagy részét osztja el. Az állam nagyon fontos jelenség, és ezekhez az államokhoz kapcsolódva Nyugaton léteztek és léteznek most is állam-nemzetek. Közép- és Kelet-Európában ilyenek nem voltak, nincsenek, talán most alakulnak ki, igen bizonytalanul. Teljesen jogos és szükséges igény, hogy legyenek valamilyen államok, mint integráló tényezők, ugyanakkor egyrészt emögött kibukkantak a korábban meg nem oldott problémák, másrészt Nyugat-Európa felől már egy nemzet utáni kor kihívásai is megjelentek. Az alapvető különbség ott van, hogy a nyugati társadalmakban valóban léteztek nemzet-államok, illetőleg állam-nemzetek. Közép- és Kelet-Európában sohasem léteztek ilyenek: az állam funkcióját az első világháborúig dinasztikus birodalmak töltötték be, s ezektől függetlenül jöttek létre, alakultak, illetőleg fejlődtek az egyes nemzetek. Közép- és Kelet-Európában

azért nehéz a helyzet manapság, mert sok olyan feladat van (amely Nyugat-Európában valamilyen módon már megoldódott, bár közülük egyik-másik mostanában újra kérdésessé vált), ami itt még megoldásra vár.

Niedermüller Péter: Fel kell tennünk egy lényeges kérdést: miért fontos az, hogy valaki magyar vagy román? Az első, ami erről a kérdéstről eszembe jut, az, amit Theo Sommer még talán 1991 nyarán vetett fel. Sommer azon gondolkodott el, miért van az, hogy 1990-ben vagy 1991-ben mindenki mindent ugyanúgy akar folytatni, mint ahogyan az negyven évvel ezelőtt abbamaradt. Mint a Csipkerózsika meséjében, aki egy csóktól hirtelen életre kelt, és az élet ott folytatódott, ahol a gonosz varázslat - azaz a szocializmus kitörése - előtt abbamaradt. Ma sokan úgy tesznek Magyarországon, mintha az elmúlt negyven év nem létezett volna — és még többen vannak, akik szeretnék ezt az elmúlt negyven évet kitorölni mind a kollektív, mind pedig az egyéni emlékezetből. Ezért nem árt kijelenteni, hogy a két világháború között Európának ezen a vidékén nemcsak konzervatív, hanem kifejezetten retrográd és nacionalista kormányok voltak uralmon. Tudomásul kell venni, hogy azok a megnyilvánulások, amelyek szerint a két világháború közötti magyar társadalom megfelelően működött, e társadalom politikai, kulturális környezetére utaló szimbolikus jelentést hordoznak. Ezekben a szimbolikus utalásokban megint baljós tartalmú fontosságot nyer, hogy valaki magyar-e vagy pedig román. Ezt a tényt pedig ugyanúgy nem lehet elfelejteni, mint ahogy azt sem lehet elfelejteni, ami az elmúlt negyven évben történt.

A másik lehetséges magyarázata a kérdésnek valóban a nemzet-állam, az etnikai terület és az államalapítási kísérletek problematikájához kapcsolódik, amint ezt Zalatnay István kifejtette. Európának ezen a részén évszázados problémák ezek. Ne hagyjuk ki a számításból, hogy a hovatartozásnak, az etnikai-nemzeti és az állami hovatartozásnak van egy nagyon mélyen gyökerező hagyománya, amitől igen nehéz elszakadni.

A kérdés egy további lehetséges magyarázata összekapcsolódik az előbbi kettővel. Az embereknek egyszerűen szükségük van arra a hitre, hogy az őket körülvevő világ biztonságos. Ezt a meggyőződést kétféle módon lehet elérni. Egyrészt azt lehet mondani, az a világ a biztonságos, ahol Te ugyanolyan vagy, mint Én; ahol mindenki olyan, mint Én, ahol mindenki egyforma, s ahol ezért tudom, hogyan fogsz viselkedni — azaz ahol a világ biztonsága egyneműségen és homogenitáson alapuló biztonságot jelent. Másrészt azonban azt is lehetne mondani, a világ azért biztonságos, mert a különbözősége van építve; a világ attól biztonságos, hogy tudom, a másik különböző, és ezt a különbözőséget tudomásul veszem. A biztonságos világnak ez az elképzelése Európának ebben a régiójában azonban egyszerűen ismeretlen. Az emberek itt azt gondolják, a világ akkor biztonságos, ha mindenki egyforma.

Az egyforma világ megteremtése azért tűnik fontosnak, mert ebben a régióban nem létezik a civil társadalom. Magyarországon az történt, hogy a civil társadalom különböző kezdeményezéseit mindenki magára hagyta a rendszerváltás pillanatában. Amíg szocializmus volt, addig voltak olyan kezdeményezések, amelyek megpróbálták segíteni a civil társadalom fejlődését, mint az érvényes társadalmi cselekvés egyik, alkalmanként egyetlen lehetséges terepét. Amikor megtörtént a rendszerváltás, egy sor ilyen intézmény, pártok, egyházak, magára hagyták a civil társadalom kezdeményezé-

seit. S mert nincsen civil társadalom, az emberek összevissza, tétován kóvályognak, és közben szembetalálkoznak valamivel, ami ennek az évszázadnak a közép-európai sajátossága, a különbség mítoszával: miközben kifelé meg kell határozni, hogy kik nem tartoznak hozzánk, kik azok, akik mások és idegenek; befelé azt kell mondani, hogy mi mind egyformák vagyunk, noha pontosan tudjuk, hogy nem vagyunk egyformák. A társadalom tele van nehezen felismerhető és csak rejtett módon megjelenített szimbolikus határokkal. A „különbség mítosza” kifejezés egy összetett, történeti okokból, filozófiai elvekből és szimbolikus tulajdonságokból ötvöződő gondolkodási rendszert jelöl. A nacionalizmus és az idegengyűlölet csak ezen a gondolkodási rendszeren belül értelmezhető. Éppen ezért számomra nem az a kérdés, hogy melyik párt retorikájához tartozik hozzá a nacionalizmus és/vagy az idegengyűlölet, hanem sokkal inkább az az érdekes, hogy a nacionalizmus, az idegengyűlölet történetileg hogyan jött létre, és melyek az ezeket a gondolkodási módokat életben tartó tényezők. És azt kell megértenünk, hogy ami ma nálunk és körülöttünk történik, az nem több, mint törzsi háborúztatás. Azt kellene önmagunktól megkérdezni, hogyan lehet e törzsi háborúk között életben maradni?

Ladányi János: Ami a civil társadalmat illeti, ne felejtjük el, hogy a totalitárius rendszerben bármilyen csoportképző tényező alapján való autonóm szerveződés, vagyis a civil társadalomnak jóformán minden lépése tiltott. És ez nemcsak a nemzeti, etnikai kisebbségekre vonatkozik, hanem bármire. Egyébként pedig azt se feledjük, hogy nagyon kevés ember csinálta itt a rendszerváltást; s hogy korábban egész jól működő civil társadalmi szerveződések ma már nem működnek, mert a vezetők hivatásos politikusok lettek. Így néz ki ez a mai magyar demokrácia, egyelőre.

Nagy Endre: Részint egyetértek Niedermüller Péterrel, részint nem. Egyetértek azzal, hogy az alapprobléma megoldása más. Egy kormányváltás nem változtatja meg magát a társadalmi problémát. Amikor azonban a pártpolitika síkján beszél, különböző időstruktúrákat vet össze, kétségtelen, hogy a hosszabb ciklusok a döntőek, de azért én a felső síkot se degradálnám le annyira. Fájdalmasan igaz, hogy eltorzult az a szemlélet, amely nem biztosít egyenlő emberi méltóságot nemcsak a kisebbségeknek, hanem a hatalomban, rangban, javakkal való ellátottságban alacsonyabb státusban lévőeknek sem — s ezen nem sokat változtat az egyes pártok sorsának alakulása. Ennek ellenére mégsem nyilvánítanám a pártok alakulását „érdektelennek” a probléma szempontjából. A pártok belső és egymás közti csatái ugyanis nem pusztán „marakodások” (miként manapság a demokrácia működését nem ismerő, esetleg pártállami reminiszcenciáktól áthatott ún. elemzők és a politikailag tájékozatlan tömeg véli), hanem a reális társadalmi tartalmak és mozgások különös megtestesülései, amelyek, mint árbocok a tenger mozgását, jelzik az aktuális tömegáramlatokat. Sőt — ellentétben a hasonlat árbocáival — befolyásolják a társadalmi áramlatokat, mert hisz hatalmi eszközök (törvényhozás, kormányzás) vannak birtokukban, s ezen kívül is cselekvéseik pozitív vagy negatív példákat jelentenek a társadalom tagjai számára.

A különbség mítoszával kapcsolatban egy apró konkretizálás: ne felejtjük el ugyanis azt, hogy léteztek történelmi előzmények is. A prekommunista idők ugyanúgy szerepet játszanak, mint az elmúlt negyven év. A kisebbségek azt tapasztalhatták, hogy a kommunizmusban a nemzetiségeket kétszeresen elnyomták. Ezért senki nem akar olyan államhoz tartozni, ahol kisebbségben van. A különbség mítosza a kisebbségek azon tapasztalatából ered, hogy ők, mint kisebbség is el voltak nyomva az általános, a politikai rendszerből fakadó elnyomáson túlmenően is.

Niedermüller Péter: Nem lehetséges az, hogy amit Nagy Endre a kisebbségek kettős elnyomásának nevezett, az a normál társadalmi elnyomásnak kisebbségi kategóriákban történő jelentkezése?

Nagy Endre: Én ezt elfogadom. Ahol nincsen meg az emberi szabadságjog, a jogegyenlőség, az emberi méltóság, teljesen világos, hogy a nemegyenlőségnek egy új, „kemény” dimenziója jön létre.

Zalatnay István: A kisebbségi elnyomás azt jelentette, hogy például a nagyrészt kisebbség által lakott városokban jóval kisebb lakásokat építettek stb. A kisebbségek tényleg rettegnek az államtól.

Ladányi János: Így van, de itt az ideje, hogy emlékeztessük magunkat arra, hogy az elmúlt években egy nagyon veszélyes illúzió áldozatai lettünk. Sokan úgy vélték, hogy ha lesznek politikai pártok és lesz plurális parlament, akkor ez önmagában mindent megold. A parlament úgy él az emberek fejében, mint régen az állam, és emiatt nem csoda, ha valaki effélel gondol: „elképesztő, hogy mennyit beszélnek a parlamentben, és még mindig nem oldották meg a szegénység ügyét”.

Nagy Endre: A magyar társadalom politikai kultúrája következtében még nem jutott le a társadalom mikroszintjéig az egyenlő emberi méltóságnak az elfogadása. Magyarországon az emberek meg vannak győződve arról, hogy az igazságszolgáltatás kapcsolatokon múlik: Ennek a feudális, hűbéri világnak, a dzsentrivilágnak beszüremkedő mentalitása alól a magyar társadalom még mindig nem szabadult föl és meg. Egy ilyen társadalomban hiába mondják, hogy egyenlő joga van mindenkinek, ezen nevetnek az emberek. Ez a magyar társadalom morális romlottsága, amelynek természetesen okai vannak. Súlyos hibának tartom azt, hogy bizonyos pártok keresztény pártoknak tartják magukat.

Zalatnay István: Kétségtelen, hogy súlyos társadalmi válságot tapasztalunk Magyarországon, de az is igaz, hogy manapság világviszonylatban érzékenyebbek vagyunk az efféle problémákra. Egyetlen példa: az a tény, hogy az Európa Tanács megalkotja a kisebbségek chartáját, jelzi, hogy a kisebbségek így politikai erejüknel jóval nagyobb szerepet kapnak a modernizált társadalomban. Ugyanakkor ez az egész kérdés Közép- és Kelet-Európában úgy csapódik le, mintha a Nyugat felől nézve múlt századi problémáknak a megoldásában lépnénk csupán előre. Itt ugyanis még olyan államok vannak, amelyek nem az állampolgá-

rok összességével azonosítják magukat, hanem csak egy részével, úgymond, a többséggel. A kisebbséghez tartozót, aki de jure állampolgár, de facto nem tekintik állampolgárnak.

A gazdasági nehézségek mindig mindenütt elindítják a bűnbak keresésének mechanizmusát, és különböző kisebbségek könnyen válnak ennek az áldozataivá. Még súlyosabb az a gond, hogy a kelet-európai országokban folyó társadalmi átalakulásban az emberek előtt jelentős, korábban nem ismert lehetőségek nyílnak meg, ugyanakkor viszont pokoli mélységek is fenyegetik őket. S ebben a felgyorsult, az emberek számára élethalálharcként megjelenő szituációban a gazdasági nehézségek értékükön felüli jelentőségre tesznek szert. Ennek eredményeként az emberek idegesebbekké válnak, és érzékenyen reagálnak az idegenek jelenlétére.

Törzsök Erika: Pontosan a Zalatnay István által említett társadalmi válság szempontjából lehet érdekes az, hogy vajon — például — a magyar katolikus egyház mennyire volt (és van) felkészülve ezeknek a problémáknak a kezelésére. Például arra, hogy hihetetlenül gyorsan lebomlik egy ellenségkép (a kommunista állam ellenségképe), és egészen új helyzetbe fog kerülni mind az egyház, mind a vallásos ember. Kiderül ugyanis, hogy az antikommunizmus még nem demokrácia, és a valódi értékek közötti választás nem is olyan egyszerű. Mennyire számított erre az egyház, és ha nem számított rá, akkor az eltelt két és fél esztendő során vajon melyek voltak azok az események, amelyekkel érdemes volna foglalkozni annak érdekében, hogy egy efféle önvizsgálat eredményeként másfajta szerepvállalásra kerülhessen sor?

Látjuk, hogy a politikai pártok deformálódnak. Kérdés, hogy az egyházak is deformálódnak-e? Szükségszerű-e ez, avagy valamilyen módon meg tudják találni ezeknek a jelenségeknek a sajátos kezelését, amit csak az egyháztól lehet várni? Tisztázni kellene, hogy az egyházak és az állam szétválasztása megtörtént-e 1989 után Magyarországon. Pontosabban azt, hogy hol tart ez a folyamat. Kiss Gy. Csaba problémafelvető írása is felhívja a figyelmet arra, hogy ha a politika eszközüvé válik az egyház, és ha az egyházak bármilyen szinten is belemennek ilyen szerepekbe, akkor az az erkölcsi norma, amit egyedül jeleníthetnének meg, hiteltelenné válna, és azt az erkölcsi tekintélyt, melyre alighanem az egész társadalomnak szüksége van, nem tudják megjeleníteni.

Szeifert Ferenc: A magyar katolikus egyház egészen biztosan ki akart maradni a pártpolitikából. A magyar püspöki kart vádolták is azért, hogy semleges. Az első változás akkor történt, amikor az ellenzéki pártok egyes szereplői a hitoktatás ellen támadást indítottak. Ekkor indult meg a polarizáció. A katolikus egyház nem akarta azt sem, hogy keresztény pártok az ő nevében szerepeljenek. Sajnos oda jutottunk, hogy manapság általánossá lett a vélekedés, hogy vannak egyházellenes pártok, vannak ateisták és vannak keresztények. S hiába gondoljuk azt, hogy ez nem így van (jól mutatta a szavazás az abortusznál), mégis ezt tekintik ténynek.

Az a párt, amelyik a fakultatív hitoktatás ellen szól, nemcsak az egyházakat támadja, hanem a nemzet értékeit is. A nemzetiségi kérdéseket sem lehet helyesen megoldani, ha nincsen hitoktatás. Ha a cigánygyerek nem jár hit-

oktatásra, olyan dolgokat nem kap meg, amit sehol máshol nem kaphat. A bőrfejük megjelenéséért is elsősorban azok a felelősek, akik a hitoktatás ellen vannak.

Ami a homogenitáson alapuló biztonságot illeti Niedermüller Péterhez kapcsolódva, illetőleg a másság tiszteletét, ne feledjük, hogy a Szent István-i alapelv, ami ebben az országban sohasem merült feledésbe, keresztény alapelv: gyöngö az egynyelvű és egyszokású ország.

Törzsök Erika: Az én véleményem néhány ponton eltér Szeifert Ferencétől. Szerintem a nem keresztény pártok nem kívánták megakadályozni a vallásoktatást, az egyházi vagyon visszajuttatását. Azt gondolom, hogy azokkal az elvekkel, amelyek szerint például az állampolgár maga döntheti el, hogy melyik egyháznak adózik, ezekkel az elvekkel lehet vitatkozni, de nem biztos, hogy helyes keresztény-ellenességnek minősíteni. Azért tartom fontosnak mindezeket szóba hozni, mert olyan mély árok ásatik itt akarva-akaratlanul a „keresztény pártok” és a liberális pártok között, amely mindennek mondható, csak egészségesnek nem. A baj csak az, szerintem, hogy az egyházban sokan eleve ellenséges viszonyban vannak a liberalizmussal, mint olyannal. Csak kétféle embert ismernek: hívót vagy liberálist. Nem volna helyes megmaradnunk ezen a szinten. Inkább azt kellene fontolgatnunk az analízis és az óhajítások után, hogy találunk-e kitérési pontokat ahhoz, hogy az egyházak egy másfajta szerepben jelenjenek meg, és e másféle szerepek megformálása valahogy elkezdődhessen.

Ladányi János: Én magam nagyon fontos szerepeket, feladatokat látok az egyházak számára. A rendszerváltás Kelet-Európában több millió ember leszakadása közepette történik. Hosszabb távra kínálnak megoldást az egyes politikai pártok. A „mit”-ben és a „hogyan”-ban vannak különbségek köztük, de abban nincs, hogy rövidtávú megoldást egyik sem tud adni. Márpedig, ha több millió olyan ember van az országban, akinek senki nem tudja felelősséggel azt mondani, hogy rövid időn belül javulhatnak kilátásai, akkor az egyházaknak nagyon fontos szerep jut abban, hogy segítsék e tömegeket. Nyilvánvalóan nem hamis illúziókat kell kelteniük, de igenis segíteniük kell, mert addig is élni kell valahogy. És nem mindegy, hogyan.

Konkrétabban egy példa kapcsán: a probléma nemcsak abban van, hogy a cigánygyerekek nem kapnak megfelelő (hit)oktatást az iskolában, hanem abban is, hogy a cigányságot a sok minden más szervezet mellett az egyházak is teljesen inadekvátan kezelik. A magyarországi cigányságnak legalább az egyharmada fogyó, apró, magukra hagyott falvakban koncentrálódik. Semmi reményt nem látok arra, hogy emberek menjenek oda és megpróbáljanak segíteni nekik. Ami ma a cigányokhoz eljut, azt a keveset a külső hatalom valamilyen megjelenésének és ezért ellenségesnek tekintik. Úgy látom viszont, hogy az egyházakkal nem így volnának. Ezekben a falvakban azonban már pap sincs. Ha templom volt is, már összedőlt. A pap nem megy ki, mert azt mondja, hogy ezekkel úgysem lehet semmit sem csinálni (ami talán érthető a saját szempontjából), de ez igazán rossz és perspektíva nélküli állapot. Sajnos kevés olyan tapasztalat van, hogy legalább azokban a falvakban, ahol kevés cigány lakik, mondaná el a pap, hogy a cigányok is emberek.

Pedig fontos volna, mert sokkal inkább elhinnék az emberek, ha ez a tempóban hangzik el, mint ha a televízióban. Nagyon kis különbséget látok a különböző egyházak között e tekintetben.

Niedermüller Péter: Állampolgárként én azt várom el az egyházaktól, hogy nagyon világosan, nagyon egyértelműen, nagyon határozottan vállalják azok ügyének a képviselését, akik úgy tűnik, hogy az életben vagy a történelemben mindig a rövidebbet húzzák. Nem arra vágyom, hogy legyen még harminckét nyilatkozat, amelyekben a különböző egyházak szolidaritást vállalnak a szegényekkel, a cigányokkal, az elesettekkel és másokkal, hanem azt, hogy valami ténylegesen történjen, mert itt a legfőbb ideje. És ne csak különböző karitatív akciók szerveződjenek, hanem az egyház ebben a társadalmi térben, vagy ha akarom, a politikum terében vállalja végre magára nagyon határozottan, hogy ezek azok az emberek, akiket képvisel.

Amikor idegengyűlöletről, nacionalizmusról, a saját társadalomnak a más kultúrákkal és viselkedésekkel kapcsolatos magatartásáról beszélünk, akkor itt a társadalmi struktúrának egy lényeges problémája is meghúzódik. Nagyon lazán definiálható társadalmi réteg ez, amely különböző okok miatt és különböző formákban, de visszafordíthatatlanul marginalizálódik, sőt stigmatizálódik. Idegenek, menekültek, cigányok, szegények, hajléktalanok stb. — más és más okból kerülnek a „társadalmi tér” peremére, de oda kerülnek, ott „összetalálkoznak”, és innentől kezdve a társadalmi szerkezet egyik összetevőjét alkotják. Az egyházaknak így kellene ezt a népcsoportot kezelniük, nem pedig az egyéneket megcélzó karitatív akciók szintjén.

Nagy Endre: Minden kétséget kizárva, elsősorban az ún. egyszerű emberek körében az egyházak komoly erkölcsi tőkével rendelkeznek. Az egyházaktól várnak útmutatást, azok viszont csak lassan, többnyire késedelmesen foglalnak állást, sokszor nem is értve meg világosan a problémákat. Egészen természetes, hogy mi, hívő emberek, keresztény társadalmat akarunk, de réges-régen világossá kellett volna már tenni minden hívő, az egész papság, sőt az egész társadalom számára, hogy a kereszténység nem pártpolitikáról szól, a keresztény társadalmat nem keresztény pártok ún. keresztény politikájának megvalósításával képzeljük el. A keresztény ember különböző pártokhoz csatlakozhat, például azért, mert eltérő lehet a felfogásuk abban a kérdésben, hogy a privatizáció gyors vagy lassú legyen. Még élesebben fogalmazva: nem minden keresztény osztja azt az egyházon belül is fellelhető meggyőződést, hogy csak addig tehetjük a dolgunkat, amíg a mai kormányzat van uralmon, mert utána végünk van, jönnek a liberálisok, az ateisták, és megint egyház-, sőt keresztényüldözés lesz.

Zalatnay István: Az egyházak mindig is konzerváló, értékeket fenntartó szerepet töltek be a társadalomban: ez elkerülhetetlenül üzenetértékű egy túlpolitizált világban, s üzenete ki van szolgáltatva a félremagyarázásnak. Bizonyos szempontból az egyházak a társadalom cementjeként funkcionálnak. Ez természetesen a jobboldalnak lehetőséget teremt arra, hogy úgy értelmezze az üzenetet, hogy a keresztényeknek a jobboldali pártokat kell támogatniuk. Magától értetődő üzenete az egyházaknak az, hogy semmiféle gyűlöletnek, így az idegengyűlöletnek sem lehet helye a keresztény emberek, a keresztény egyházak életében. Olyan kormányra vagy politikai erőre, amelyik bármilyen engedményt

tesz ilyen irányban, nem szabad szavazni. Kétségtelen, hogy lehetne szorgalmazni kemény egyházi lépéseket bizonyos szélsőségekkel szemben. Ennek a funkciója az volna, hogy nehezítse a szélsőséges erőknek a kormánypártban való benntartását. Nagy kérdés azonban, hogy mit eredményezne például egy efféle nyilatkozat. Bármilyen kristálytisztán legyen is megfogalmazva, mégis előfordulhat, hogy bizonyos politikai spekulációknak az eszközévé válnának.

A dilemma azért nagyon érdekes, mert az egész problémának a lényegéhez visz, ahhoz, hogy mit tegyenek az egyházak. Nagyon nehéz bármit is mondani, ami nem hat manipuláltan. Amikor az egyházak megpróbálnak megszólalni, képtelenek áttörni ezt a „falat”. Akárki akármit is mond, az egyház politikai tényezővé válik. Az egyházak szerepe, azt hiszem, ezen a ponton válik bonyolulttá: egyrészt van egy társadalmi szituáció, amely óhatatlanul kitermeli az előzőekben körvonalazott problémákat, másrészt ezek a kérdések, sajnos, egyúttal pártpolitikai csatározásoknak a középpontjába is kerültek. Az egyházak lehetőségeit és feladatát az teszi bonyolulttá, hogy úgy kellene kimondaniuk dolgokat, hogy ezek a megnyilatkozások egyszerre, valamennyi kontextusban érvényesek legyenek. A kérdés végeredményben az, hogy lehet-e egyáltalán megszólalni ebben a helyzetben. A szociológus számára természetesen az a kérdés, hogy az egyház hogyan funkcionál és milyen hatása van. Aki viszont belülről szemléli mindezt, azt nem érdekeli, hogy a szociológus hogyan értékeli a cselekedeteinket, egyedül az számít, hogy hitelesen, keresztényként mit kell tenni.

Azt gondolom, hogy az egyházak távolról sem elégszer és nem elég jól, de kétségkívül megszólaltak az elmúlt időszakban: a katolikus, az evangélikus, a református egyház is. Ezek a megnyilatkozásaik azonban áldozatává váltak annak a politikai kontextusnak, amit nem ők alakítottak ki, s így, akaratlanul önálló szereplőjévé váltak a politika társasjátékának. Azt hiszem, nincs más mód áttörni ezt és állásfoglalásukat egyértelművé tenni, csak azáltal, hogy ökumenikusan szólalnak meg. Nem véletlen, hogy 1944-ben felvetődött az ökumenikus megszólalás gondolata, egyszerűen azért, mert erre nem volt precedens. Ha az egyházak képesek lennének közösen, ökumenikus módon fellépni, akkor megnyilatkozásukat nehezebb manipulálni, önkényesen értelmezni.

Ladányi János: Egy megjegyzés erejéig engedjenek meg egy visszatérést. A szélsőjobb jelentkezéséről beszéltünk. De hozzátéhetjük: ahol a szélsőjobb megszervezte magát, megfogalmazta az érveit, egy ideig fölfelé ment, egyre több szavazatot kapott. De aztán megijedt a társadalom, és akkor a szélsőjobb hanyatlani kezdett. Úgy érzem, remélem, hogy nem tévedek, hogy ilyen forduló történt néhány hónappal ezelőtt Nyugat-Európában. Ebben a folyamatban az egyházak nagyon fontos szerepet játszanak. Tényleg nagyon elbizonytalanodott világban élünk, és az embereknek szükségük van valamilyen univerzális világképre. Ilyen látszatra univerzális világképet adott a bolsevizmus, és ilyet kínál a szélsőjobb is. Egyértelmű, egyszerű, közérthető magyarázatot ad a világ minden bajára, és akkor az majdnem mindegy, hogy a világ minden baját a zsidók okozták-e, vagy az arabok, akik bevándorolnak Franciaországba és így tovább; minden bajt rá lehet kenni az idegenekre. Az egyházak, ha egyértelműbben fogalmaznak, leleplezik ezeket az „univerzális világképeket”, s ezzel igen fontos szerepet vállalnak magukra az emberiség érdekében.

Szeifert Ferenc: A katolikus egyház vállalja az ökumenizmust. A bazeli ökumenikus kongresszuson az összes egyház képviselői ott voltak. Ebből egy mondat: először vagyunk keresztények, utána tartozunk valamelyik nemzethez. Nagyon fontos volna egy közös nyilatkozat.

Törzsök Erika: Az egyházaknak igenis lehet szerepük a civil társadalom szervezésében, bár úgy vélem, 1989 után egyszer-egyszer átléptek a politika területére. Biztató jelenségnek tartom például a „laikusok” által létrehozott Megbékélés Alapítványt olyan könyvek kiadására, melyek lebontják a Kelet-Európában erősen meglévő tévképzeteket, például az antiszemitizmust. Ilyen típusú civil társadalmi kezdeményezésként jött létre még a rendszerváltás előtt a Keresztény-Zsidó Társaság is, mely kétségkívül „leült” egy kicsit a rendszerváltás után, de végül is folytatja tevékenységét. Biztos vagyok abban, hogy magához fog térni a társadalom, miután megcsömörlött a politikától, és igen fontos, hogy erre a pillanatra az egyházak megtalálják a maguk új szerepét, még akkor is, ha nem áll rendelkezésükre elégséges anyagi forrás.

Zalatnay István: Én elsősorban azt kívánom, hogy az egyházak saját maguk tudjanak lenni, és amit tesznek, azt ne bármilyen irányból jövő manipuláció következményeként tegyék, vagy ne ilyenként jelenjen meg. Nem az a lényeg, hogy egy választást ki nyer meg, hanem az, hogy léteznek-e a társadalmi cselekvés szempontjából autonóm területek, s meg tudják-e őrizni függetlenségüket. Sajnos olyan területek, amelyeknek autonómnak kellene lenniük, nem igazán azok. Gondolok itt az egyházakra is, de még inkább a társadalomtudományokra vagy akár a publicisztikára. Nekem különösen nagy élmény, ha néhanap olyan írást olvasok, amely a második sortól kezdve nem akar arról meggyőzni, hogy hová szavazzak, vagy milyen pártot utáljak, hanem egyszerűen csak tudó(s) akar lenni, vagy tudományos módon akar elemezni egy jelenséget. Azt remélem, hogy végül is az egyházak képesek lesznek megszerezni függetlenségüket. Meg kell találniuk azokat a mondanivalókat, amelyeket csak ők képesek kimondani, meggyőződésem szerint ökumenikus módon. Ilyen módon hitelesen tudnák megszólítani az embereket. Más kérdés, hogy egy ilyen közös fellépésre mennyi gyakorlati esélyt látunk.

Még ennél is fontosabb, hogy az egyház papjai legyenek tisztában e kérdések súlyával. Nekem itt vannak komoly aggályaim. Vajon maguk az egyházak mennyire érzik ezeknek a kérdéseknek a komolyságát? Számomra természetes volna, hogy a pap elmegey a cigány falvakba — de nem megy el. Miért nem? Nem láttam egyetlen olyan tanulmányt sem, amely — az egyházon belül — ezzel a kérdéssel foglalkozna. Nem tudok olyan megbeszélésről, amelyik efféle kérdéseket tárgyalt volna. Márpedig ezek kikerülhetetlen kérdések az egyházak lelkipásztori munkájában. Én tehát azt mondom, hogy fontos a karitatív tevékenység, de semmi sem pótolhatja azt a nyilvános tanúságtételt, azt az iránymutató papi szolgálatot, amelyre Krisztus szava kötelez bennünket.

Horányi Özséb